

certum fertur, imo nihil nisi falsum; ita et de ejus possessione nullus alius locus gloriatur. Neque banc rem, puto, in dubium vocasset Cointius, si antiquum Augiensis monasterii monumentum ei videre licuisset. Adeo errori proximus est, qui ad respondendum quod a majoribus acceptum est, levibus quibusque conjecturis inclinatur. Nos illis potiore habentes fidem, Hilarium Christi confessorem in monasterio S. Dionysii quiescere credimus, et sacra ejus ossa, quæ catholicis omnibus magno in honore et pretio esse meruerunt, debito cultu veneramur. Sed de his satis: reliquum est ut de sanctis Hilarii discipulis nonnulla delibemus.

128. Inter primos numerant S. Justum, a B. Hilario sacerdotii gradu donatum, et ab eo missum ad Petracorios, ac prope Lemovicos sepultum, cujus memoria novembris die 25, recolitur. Hilarii vita, quam ab eo scriptam dicunt, et in cimelio magni Hilarii reperta, aut falsa aut certe interpolata est. Quis enim Hilarii discipulum operis ejus auctorem sibi persuadeat, in quo Hilarii cum Leone papa in synodo romana altercatio, meraque fabula a nobis jam refutata, occurrit?

129. Apud Pictavos prima Februarii die celebris est solemnitas S. Leonii, Hilarii laborum, ut aiunt, comitis individui, quem in mss. nonnullis legimus a B. Hilario jamjam morituro accersitum, ipsius obitus testem adstitisse. Nihil præterea de eo succurrit apud antiquos Vincentio Bellovacensi superiores.

130. Gregorius Turonensis Lupianum memorat, ab Hilario institutum et baptizatum: qui mox ut salutari lavacro ablutus est, migraverit ex hac vita, sepultusque in vico Ratiatensi juxta Nannetes miraculis claruerit. In aliquot ecclesiis prima Julii dies S. Lupiano sacra est: et apud Clarum montem 17 februarii die recolitur translatio S. Lupiani, ejusdemne, an alterius, incertum. Certe Lupianus nullus in fastis Arvernensis.

131. Jam in superioribus actum est de Florentia, quam etsi Pictavenses 1 die decembris colunt; Ferrarius tamen, auctore Canisio, prima Julii die Florentiam commemorat Hilarii discipulam, quam et in Dania collocat.

132. Florentiæ exemplum imitata videtur insignis illa Triasia, quæ relictis parentibus, opibusque con-

temptis Hilarium convenisse dicitur, ut vitæ instituendæ formam ab eo exciperet. Pictavis parœcialis basilica nomine illius insignita extat eo ipso in loco, in quo eam intra cellulam per multos annos ad mortem usque latuisse traditio est. Hanc nonnulli suspicantur reclusam eam esse, cujus cum laude non vulgari meminit Sulpicius (*Dial. II, p. 415*), quæ virorum omnium conspectum ita sibi negaverat, ut ne sanctum quidem Martinum officii causa eam invisere cupientem voluerit admittere.

133. At si ex discipulis Hilarii gloria aucta est, quanta ei accessit ex Martini institutione? Per hunc enim in antistites ac monachos innumeros, quorum pia conversatione Gallia deinde decorata est, sanctitatis semina respersit: quæ utinam et hac nostra ætate utriusque Pontificis sanctissimi meritis, patrocinii, et exemplis in Ecclesia præsertim Gallicana ita repullulent ac reflorescant, ut in posterum nec hæreseos monstra admittat, nec sacerdotii dignitatem ac sanctimoniam obscurari aut contaminari patiatur.

VITA SANCTI HILARII, AUCTORE HIERONYMO.

(*Lib. de Script. eccl.*)

Hilarius urbis Pictavorum Aquitanicæ episcopus, factione Saturnini Arelatensis episcopi, de synodo Biterrensi Phrygiam relegatus, duodecim adversus Arianos confecit libros: et alium librum de synodis, quem ad Galliarum episcopos scripsit: et in Psalmos commentarios, primum videlicet et secundum, et a quinquagesimo primo usque ad sexagesimum secundum, et a centesimo decimo octavo usque ad extremum: in quo opere imitatus Origenem, nonnulla etiam de suo addidit. Est ejus et ad Constantium libellus, quem viventî Constantinopoli porrexerat: et alius in Constantium, quem post mortem ejus scripsit: et liber adversus Valentem et Ursacium, historiam Ariminensis et Seleuciensis synodi continens: et ad præfectum Sallustium, sive contra Dioscorum: et liber hymnorum, et mysteriorum alius: et commentarii in Mathæum; et Tractatus in Job, quos de græco Origenis ad sensum transtulit: et alius elegans libellus contra Auxentium: et nonnullæ ad diversos epistolæ. Aiunt quidam, scripsisse eum et in Cantica canticorum; sed a nobis hoc opus ignoratur. Mortuus est Pictavis, Valentiniano et Valente regnantibus.

VITA SANCTI HILARII

A FORTUNATO SCRIPTA (1).

ADMONITIO IN DUOS LIBROS SUBSEQUENTES.

Etiamsi duo de vita Hilarii libri Fortunatum auctorem præ se ferant, Pascentio ambo inscribantur, et ambo eadem præfandi et incipiendi ratione convenient: an unus tamen utriusque auctor, quisve ille fuerit, non admodum perspicuum est. Ut enim post Hilarium multi

(1) In ms. Colb. *Vita S. Hilarii a servo suo Fortunato presbytero, postea episcopo.*

leguntur Fortunati: ita et in Annalibus Aquitanicis duo memorantur Pascentii, unus scilicet Hilarii discipulus, et in Pictavensi sede successor; alter, qui ejusdem ecclesiæ regimen S. Radegundis ævo suscepit. Libri primi scriptor Hilario se coævum facere videtur, ubi hoc Opus a se susceptum testatur rogatu Pascentii, quem sacratissimus Hilarius ac ipsis cunabulis ante sua

vestigia quasi peculiarem vernulam familiariter enutrivit : ac paulo post subjicit, æquabilis fuisse, hæc beato Ambrosio de fratre scribenda mandare. Verum, ut optime observavit Bollandus, si exponi commode possunt priora illa verba, ut bis Pascentius a puero in ecclesia Pictavensi institutus dicatur; posteriora autem, ut iis desideretur quispiam eloquentia Ambrosio similis, qui ut ille fratrem Satyrum, ita et Hilarium dignis laudibus celebret. An vero auctor Ambrosio æqualis de ipso diceret, cui verba florebant, aut Hilarium antiquissimum sacerdotem cognominaret? an de concilio Biterrensi, de Saturnino Arelatensi, de congressu cum Auxentio ne verbum quidem facere ei licuisset? Stylum quoque si attendas, sane quartum sæculum non sapit. In plerisque mss. solus exstat liber primus : et in secundo nulla mentio fit primi, neque in hoc alter promittitur.

De altero hoc constat, eum scilicet post Chlodovei tempora vivente adhuc Probiano scriptum. Is vulgo creditur Bituricensis episcopus, qui anno 555 Purisensi Concilio interfuit, et an. 568, juxta Cointium obiit : maxime cum eo ipso tempore, uti Gregorius Turon. lib. IV, cap. 18, scripto mandavit, Pascentius Pictavensi ecclesie præfuerit. Unde quod idem Gregorius lib. de gloria Conf. cap. 2, ait : Virtutes multas ad sancti Hilarii sepulcrum ostensas narrari quas liber vitæ ejus continet, vix ad alterum librum referre licet. Et quia tum Venantius Fortunatus, qui postea Pictavensis episcopus fuit, ex Italia in Gallias venerat; existimat Bollandus cum pluribus aliis, Hilarii vitam duobus libris sequentibus comprehensam ab hoc Fortunato editam esse, ubi eam e veteribus monumentis erutam paululum expoliasset. Hinc styli a cæteris ejus operibus diversitatem explicat. Addere potuisset, et proprias quasdam Venantii locutiones in eo opere indidem deprehendi. At non dissimulavit, Gregorium Turonensem, cum Venantii sibi familiaris opera nunquam memorare soleat, quin simul et auctorem nominet; hoc tamen, ut vidimus, laudasse, nec nomen auctoris appellasse. Molanus juxta martyrologium ecclesie Parisiensis ad 18 Junii diem Fortunati alterius meminit, a quo S. Marcelli Parisiensis episcopi vita rogante S. Germano scripta sit, et cui ipse S. Germanus superstes fuerit; adeoque paulo antiquioris Venantio Fortunato, a quo S. Germani gesta nobis transmissa sunt. Verum diversusne sit, an unus utriusque libri scriptor; ista censendus sit Venantius Fortunatus, an alter paulo superior; parvi refert. Hoc certe negari nequit, posteriorem librum saltem medio sæculo sexto esse conscriptum.

PRÆFATIO AUCTORIS IN LIBRUM I (4).

DOMINO SANCTO, ET MERITIS BEATISSIMO PATRI, PASCENTIO PAPÆ FORTUNATUS.

1. Auctor est Fortunato ut vitam S. Hilarii scribat.

(4) Præfationis hujus loco in codice Compendiensi ab annis circiter 800 scripto brevior exstat prologus : quem mendosum licet, hic adtexere nonnihil juverit. Prologus ex gestis sancti Hilarii Pictavensis episcopi et confessoris. Idus Januarii.

Beatissimi Hilarii confessoris vitam vel opera non

A — Religiosi pectoris, studio sollicitante commonitus, Papa beatissime, divinis in actibus cum sacri conversatione propositi jugiter exercitaris intentus, et intendis exercitandus : ut facile sit perspicuum, ad culturam ecclesiasticæ disciplinæ et fuisse te genitum, et esse proventum; cum irrefragabiliter veteris dispositionis catholici dogmatis fundamenta custos observas, et ad ædificationem plebis amantissimæ, veluti bonus instructor, adjiciendo aliquid, culmen fabricæ continuare festinas, non sine timore divino. Cujus operis amore præventus, me dignatus es perurgere quo de actibus sacratissimi viri Hilarii confessoris, qui te ab ipsis cunabulis ante sua vestigia, quasi peculiarem vernulam, familiariter enutrivit, ut impensi muneris vel verba rependerem (1), et si non plene, vel quædam ex parte complexa perstringerem : quatenus dum gregis auribus vox quodam modo et vita Pastoris antiquissimi resonaret, et ille probaret ministerium et ipse tuum non celares affectum.

2. Hoc opus superare vires reponit Fortunatus.—Sed cum mei ingenii brevitatem mensuro, adeo beati Hilarii immensitatem fortem cognosco, ut pene mihi videatur æquale, tum istud posse dicere, quam digito cælum tangere : præsertim quod etiam beati, ut audio, Hieronymi torrens illud eloquium recusaverit attentare, qui huic materiæ se imparem eatenus judicaverit, ut taceret. Ego vero, cui nullius scientiæ irrigua fluentia succurrunt, quem vix stillicidii pauperis attenuata gutta perfundit, nihil proprio de fonte spirans, qua temeritate inter ingentia flumina, Euphratem beati Hilarii, et Nilum Hieronymi, i siccos velim cursus extendere, cum de illo etiam doctissimi viri quicquid dicere potuerunt, minus est quam meretur? Et cum virum sanctissimum consultius mihi sit mirari, quam loqui; æquabilis fuerat hæc beato Ambrosio de fratre scribenda mandare, cui verba virtutibus conjuncta florebant. Tamen etsi cum mea verecundia vobis quidem obedientiam, et illi impendo, de quo non digne loquor, fortasse injuriam : sed concedi per veniam credimus, quod devotione peccatur. Et ne protracta pagina fastidium potius generet, quam provocet auditorem; nunc de ejus vita proponamus.

LIBER PRIMUS.

3. S. Hilarii patria, generis splendor, virtutes.— Igitur beatus Hilarius Pictavorum urbis episcopus regionis (2) Aquitanie oriundus fuit, quæ ab Oceano Bri-

unius sed multorum relatione comperimus in laudem Domini nostri J. C. memoriæ traditam. et bellatorem Christi eorum opusculis contra Arianos perfidiam luculentissime flore defloratum, et multiplicia in eis ad veræ fidei confessionem texere gesta. Hujusmodi re (F. rei) beatus Hieronymus maximus stipulator enitet. Qualiter vel quomodo in synodo Ariminensi temporibus Constantii principis sub Tauro præfecto miles Christi dimicavit, exsiliumque pertulerit Phrygiæ, iustrumque exulaberit, omnibus recte piæque fidei sequacibus notum habetur. Prologum hunc vita excipit Fortunati verbis expressa, iis tamen identidem mutatis.

(1) Aliquot mss. rependeres, seu, rependeris. Tum, etsi non plene, vel ex parte perstringerem.

(2) In veteri codice Colb. regione Aquitanie. In solis edit. regionis Aquitanie partibus. (sic Pictavensis)

tannico fere millibus nonaginta (1) sejungitur : apud Gallicanas vero familias nobilitatis lampade non obscuras, imo magis præ cæteris gratia generositatis ornatus, nitore pectoris addito quasi refulgens Lucifer inter astra, processit. Cujus a cunabulis tanta sapientia primitiva lactabatur infantia, ut jam tunc potuisset intelligi Christum in suis causis, pro obtinenda victoria, necessarium sibi jussisse militem propagari. Denique conjugem habens et filiam, ita plenitudine Domini venerabiles animos ecclesiasticæ regulæ tradidit informandos, ut adhuc in laicali proposito constitutus, divino nutu, pontificis gratiam possideret; ita se ipsum propria disciplina coercebat intonsus (2), quasi futuram speciem indicans, ut irreprehensibilis in templo Christi præpararetur sacerdos. Nam quod inter mortales adhuc valde videtur difficile, tam cautum esse quemquam, qui se a Judæis vel hæreticis cibo suspendat : adeo vir sanctissimus hostes catholicæ religionis abhorruit, ut non dicam convivium, sed neque satatio ei fuerit cum his prætereunti communis. Vitabat hæc Davidico suffultus exemplo, ne cum hæreticis mensam participando, fieret illi in scandalum (*Psal. Lxviii, 23*). O quam perfectissimum laicum, cujus imitatores ipsi etiam esse desiderant sacerdotes; cui non fuit aliud vivere, nisi Christum cum dilectione timere, et cum timore diligere; cujus sequaces currunt ad gloriam, divertentes ad penam; credenti succedunt præmia, recusanti tormenta! Qui omnes de pio religionis opere commonens, nunc alios de confessione inestimabilis sanctæ Trinitatis informans, nunc reliquos promissione regni coelesti invitans, non cessabat in plebem verba veritatis fractum fidei refundantia seminare.

4. *Episcopus eligitur.* — Quo cognito de S. Hilario, quoniam tantum lumen, etsi voluisset, latere non potuit, quippe necessarius (*al. necessarium*), ut alienas tenebras in lucem transferret, concordante favore populi, ut potius Dei Spiritu proclamante, vir olim mysterii deputatus, aliquando sacris altaribus sacerdos electus est. Crescebat in eo quotidie opinio famulatrix virtutum : nec erat fama ejus contenta circumjectas tantum Gallias illustrare, sed exteras nationes et regiones implebat meritorum gratia percurrente : sicque actum est, ut in toto orbe velociter beati pontificis gloria militaret.

5. *Arianis adversatus, in Phrygiam relegatur.* — Igitur Constantii Imperatoris tempore, cum Ariana hæresis, venenata de radice toxico (3) pullularet; tunc vir sanctissimus timore nudus, fidei fervore vestitus, quasi signifer belligerator per medias acies in-

civitatis jam expressæ videtur auctor vitare voluisse repetitionem.

(1) Gemeticensis codex cum Compend. *octuaginta*.

(2) Ita meliores mss. quo verbo id significatur tempus, quo nondum per tonsuram Clero adjunctus erat Hilarius. In aliis libris, *intonsus*.

(3) Quidam mss. *floris toxici*. Magis placeret cum Compend. *atra contagia pullularet*, si et alter suffragaretur.

ter hostiles fremitus, inter hæreticos gladios se ingerat intrepidus. Christi charitate securus, nihil de sua morte formidans, illud solum (4) metuens, quod absit, præjudicio religionis, in lato ne viveret. Hinc a Valente et Ursacio episcopis, qui prava credulitate Ecclesiam Dei turbare pertinaciter insistebant, Imperatori persuasum est, ut virum eruditissimum, de quo loquimur, et Dionysium Mediolanensem; et Eusebium Vercellensem exilio condemnaret (2). Nihil enim poterat ante insuperabilem sancti Hilarii facundiam hæreticus obtinere. Sperabat enim hostis fidei, aliquas se nebulas splendori catholico posse prætereendere, si retrusus exilio vir talis a certamine defuisset : quoniam si quis perversus voluit cum illo colligere, ac si mutus et claudus, nec verba poterat præferre, nec responsionibus currere : sed quasi natans in pelago, ante fluctum ejus eloquentiæ mergebatur. Itaque in Phrygiam Asiæ regionem (3) missus exilio ad augmentum virtutis, gratias egit Deo : quia quantum pro nomine Christi longius discedebat de solo proprio, tantum merebatur fieri vicinior celo.

6. *Epistola ejus ad filiam, cui virginitatem persuadet.* — Qui dum ad locum pervenisset optabilem, nobis tacendum non est quod illi divinitus concessum est. Nam eo tempore, sancto sibi Spiritu revelante, cognovit quod beatissimam Abram (4) filiam suam, quam cum matre Pictavis reliquerat, quidam juvenis nobilissimus, prædives, pulcherrimus, conjugii vinculo sibi quæreret adnectendam. Sed ipse interventu orationis assidue, coelestem illi sponsam sine contaminatione providerat. Mox opportunitate reperta manu propria subscriptam (5) filiam direxit epistolam sufficienti sale conditam, et velut aromaticis unguentis infusam, quæ tenetur Pictavis pro munere conservata : indicans ei, quod talem sponsum anxius pater illi providisset, cujus nobilitas cælos ascenderet, pulchritudine rosarum et lilii comparisonem præcederet, oculi gemmarum lumen obtubilarent (6), vestis candorem nivis opprimeret, ornamenta inestimabili fulgore vernarent, divitiæ intra se regna concluderent : ejus sapientia incomprehensibilis emanaret, dulcedo favi mella postponeret, pudicitia incontaminata persisteret, odor suavitate fragraret, thesauri sine defecatione constarent. Addit ergo monita, ut filia nulli se prius a morte divisa conjungeret, quam ut patris expectaret pollicitum (7), et sponsum pariter cum pro-

(1) In vulgatis, *illud solum metuebat, ne præjudicium religioni, quod absit, illatum prævaleret*. Elegantior est lectio, quam exhibemus ex potioribus mss. Horum in uno exstat *illata*, non in lato. Mox ex iisdem restituumus, *prava credulitate*; ubi obtinuerat *crudulitate* :

(2) Hoc non uno et eodem anno contigit.

(3) Vetus codex Colb. in *frigida Asiæ religionis*.

(4) In pluribus mss. constanter scribitur *Apram*.

(5) Additum hic erat, *infra post librum secundum* : quod ex margine irrepsit in textum.

(6) Gillotiana editio, *lumine luminarent*. Compend. mss. *lumina inluminarent*.

(7) Ita codex Compend. Alii vero, *ut patrem expectaret*.

missione venturum. Quod Abra dulciter excipiens, et A quasi sponsum futurum in epistola patris amplectens, admonitionem secuta est, nulli in conjugio se resolvens. Sed qualiter ad illum sponsum pervenerit, locus in sequenti servatur.

7. *Inter eundem Seleuciam, Florentiam baptizat.* — Interea cum toto orbe Arianæ hæresis perversitas pulularet; dato generaliter Imperatoris edicto, ut omnes Orientales episcopi apud Seleuciam Isauriæ oppidum convenirent, disceptaturi quid sentirent de fidei veritate, tunc inter reliquos, quarto jam exsilii anno, de Phrygia sanctus Hilarius in prædicto loco data sibi pergendæ evectio (1), ad synodum venire compellitur. Qui quoddam castellum dum adisset, die Dominico ingressus est templum: moxque Florentia puella gentilis, irrumpens multitudinem populi, voce magna servum Dei illuc advenisse testata est: et ad pedes ejus accurrens, non cessavit petere, nisi signum crucis (2) ab ipso sibi fieri fideliter impetrasset. Quam Florentius pater secutus est, et cuncta familia in nomine Domini meruerunt pariter baptizari. Quæ Florentia, relictis parentibus, vestigiis ejus inhærens, usque Pictavos perducta est: patrem vero se habere, non a quo generata est, sed per quem regenerata est, prædicabat.

8. *Seleucias ac deinde Constantinopoli ab eo gesta.* — Cum vero Seleuciam pervenisset, magno favore a cæcæ exceptus est, eo quod divina misericordia talem virum prudentissimum, et singulari eruditione comportum, in spectaculum mundi produxerit, ubi erat de fide censendum. Hinc post examinationem agnitis hostibus et oppressis, decretis in scripto conditis, prospera gerens synodi ad imperatorem dirigitur legatio: cum qua perrexit sanctus Hilarius, quamvis ei non fuisset injunctum, metuens ne adhuc contra religionis dogmata respiraret damnata perfidia. Sed disserere longum est, qualiter in Ariminensi synodo, composita mentione (3) aliud ex alio referens, fraus hæretica serpentino lapsu subreperit, et quomodo postea legatis Seleucensibus per imperatoris iniquitatem ipsa est illata calumnia. Quod tamen athleta Christi beatus Hilarius agnoscens, graviter dolet apud Ariminum diaboli prævaluisse mendacium, in tantum ut et Orientales partes similiter compositæ pravitatis furore inficeret. Imperatori autem (Sic Sulp. Sæcr. l. 2, p. 261) tribus libellis oblatis, preces effudit: ut in ejus conspectu collectis adversariis esset et contra hæreticos disceptandi de religione licentia,

aret sibi pollicitur. Antea in quatuor mss. prius male divisa, non, prius a matre divisa.

(1) Aliquot mss. data vocatione, vel, evocatione. Sulpicius Sev. data evocationis copia. Habetur l. xii Cod. de cursu publico, Evocationum copiam, cum proficiscendi ad nos necessitas fuerit, serenitas nostra largita est.

(2) Quo catechumena evaderet.

(3) Legendum hand dubie mentione. Hoc enim dictum est de mendacio Arianorum, quo vocem substantivæ ab Orientalibus omnino respici impudenter mentiti sunt. In ms. Compend. compositum mendacium.

ne veritatem falsitas obumbraret, ne: iniquitas iniquitas prævaleret, ne imperator Deo resisteret, ne fidei perfidia (1) rebellaret. Unde Valens et Ursacius conscientie reatu perterriti, quoniam, si daretur facultas certandi, mox se recognoscebant Hilarii contentione prosterni: sollicitant imperatoris animum, tam maligna parte captivum (2), ut ipsum Dei virum ad Gallias redire perurgeret, dicentes, illo præsentem hæretica non posse machinamenta proficere. Quo obtento, ad Gallias compulsus revertitur, putans amplius se pati exilium, quod illic perturbationem Ecclesiæ relinquebat, termino disceptationis non consecuto. O beatum pontificem, qui in summo discrimine, inimico etiam sibi iudice, adiit tribunal Imperii, sine timore tormenti! Vere totis visceribus diligebat Christi regnum, qui non formidabat in principatu Constantium. Nam quod se pro Domino sic ingerebat aperto periculo, optabat martyrium, si non defuisset percussor: et tamen animus sumpsit gloriam, etsi tempus non intulit pœnam. Sed hunc ipsum divino nutu servatum testificor pro correctione cunctorum (3). Nam penes totum mundum gravi errore confusum, factis æpibus in Gallia synodis, per Hilarium fuisse ad viam veritatis adductum, confitetur lingua multorum. Quid autem interest, vel sibi (4) pro æterna vita factum fuisse martyrem; vel amplius vixisse, reliqui ne ferirent? Igitur sanctissimam animam etsi gladius persecutoris non abstulit, palmam tamen martyrii non amisit.

9. *Redeuntem prosequitur sanctus Martinus.* — Itaque dum regrederetur ad propria, tunc beatus Martinus, æque meritorum lumine non abscondus (5), qui ab eodem S. Hilario exorcista est postea constitutus, cognito adventu ejus, Romam festinanter occurrit. Quem cum jam præterisse cognosceret, usque ad Gallias consecutus est. Neque enim Martinus (ita Sulp. Sev. in Vita S. Martini, p. 298), qui adhuc catechumenus Christum chlamyde sua tectum videre meruit, illi devotus occurreret, nisi per omnia mysteriis plenum in eo spiritum prævidisset. Nec mirum, si ille, qui Deum prius vidit in paupere, postea illum habitare cognosceret in doctore.

10. *Ex insula Gallinaria serpentes fugat.* — Illud etiam nobis non convenit tam nobile præterire mira-

(1) In vulgatis, ne Trinitatis fidei iniquitatis perfidia: interpolatoris opera.

(2) Sic potiores mss. Venustior e Colb. tam maligna te per artem captivum. Cæteri vero libri, jam magna ex parte captivum.

(3) Editi, multorum: renitentibus plerisque mss. quibus suffragatur illud Sulpicii pag. 262: Optimum factu arbitratus revocare cunctos ad penitentiam, frequentibus inra Gallias conciliis, etc.

(4) In vulgatis, vel si. In pluribus mss. vel se. Magis placet cum potioribus, vel sibi, hoc est, quod sibi uni profuisset.

(5) Antiquior ms. Colb. non obscurus. Tum Compend. qui ab Hilario defensore sancto exorcista, etc., ommissa voce postea, quam per glossemam huc irrepsisse censet Bollandus. Alias certe pugnaret hic Fortunatus cum Sulpicio, qui Martinum ab Hilario, antequam exsularet, exorcistam ordinatum esse scribit.

culum. Nam cum circa Gallinariam insulam (1) propinquaret, relatione agnovit vicinorum, ibidem ingentia serpentium volumina sine numero pervagari : et ob hoc quamvis illis hæc insula videretur vicina, propter inaccessibilem tamen locum longius illis videbatur esse, quam Africa. Quo audito, vir Dei sentiens sibi de bestiali pugna venire victoriam, in nomine Domini, præcedente crucis auxilio, descendit in insulam : eoque viso, serpentes in fugam conversi sunt, non tolerantes ejus adspectum. Tunc baculum figens in terram, quasi metam, quo usque deberent excurrere, virtutis potentia (in duobus mss. potentiam) designavit : nec amplius libertas est illis occupare, quod vetuit, tanquam si reliqua pars insulæ (2), non sit terra, sed pelagus ; quia dum semper illam partem verentur attingere, facilius erat illis mare transire quam (3) vocem. O immutabilem terminum, de sermone plantatum ! Apparet, quantum est melior Adam secundus antiquo. Ille serpenti paruit : iste servos habet qui possunt serpentibus imperare. Ille per bestiam de sede paradisi projectus est : iste de suis cubilibus serpentes exclusit. Deposuit anguis antiqui mendacium (4), qui didicit implere mandatum. O Hilarii dulcedo, medicamentum et meracum, ante quem sine mora venena fugata sunt ! Addidit terram hominibus, quia in loco belluæ incola transmigravit. Sed revertamur ad ordinem.

11. *Qui Pictavis exceptus.* — Cum de exilio regressus, introivit Pictavis, summo favore plaudebant omnes pariter, eo quod ecclesia recepisset pontificem, grex pastorem : et ac si omnes cum ipso tunc redissent ad patriam, ita sine illo se exsules fuisse deflebant.

12. *Infantem sine baptismo defunctum suscitavit.* — Itaque beatum Martinum in vico Locogeiaco (5) no-

(1) Plures mss. circa *Dives Galliarum insulam* : sicque Bouchetus legit, ac putat hanc insulam ad rupes Primalienses sitam. Haud procul Rupella, ut Bollandus observavit, vicum *Yves* et pontem *d'Yves* exhibent tabulæ in Alensio. Valesius autem in noit. Gallic. p. 390, 2, notat insulam *Divam* proximam esse tum ostio Separis, tum alteri insulæ, quæ latine *Oja*, vel *Ogia* vulgo, *l'Isle-Dieu* nuncupatur. Quamvis mss. vetustiorum auctoritate retineamus, *Gallinarium insulam*; eam tamen arbitramur aliam fuisse ab insula ejusdem nominis in mari Tusco sita, quam Martinus incoluit. Alias Martinus in ea Hilarium exspectasset, nec Roma tentasset ei occurrere, si hac illius iter fuisset. Falso etiam inhabitabilis diceretur, quæ a Martino fuisset habitata.

(2) In vulgatis, et tanquam si hæc insula. In duobus probæ notæ mss. tanquam pars terræ non sit terra. In cæteris, ut in textu.

(3) Vetustior e mss. Colb. quam huc esse.

(4) Ita vetus codex Colb. Alii vero, antiquum mendacium. Mox aliquot mss. o Hilarii dulcedo : ac deinde cum edit. Gil. medicamentum et meritum.

(5) Sulpicius hujus monasterii situm non longe ab oppido esse tradit, sed nomen ejus silet : nec in eo scribendo consentiunt mss. Legere est in vetere Colb. *Locojaco*; in alio non recentiore Casals Bened. *Locotejaco*; in Compend. *Locodiaco*; in pluribus aliis, *Legudiaco*. Sic et apud Bollandum hic vicus aliis *Legudiacus*, *Tyacus* et *Goleioicacus* dicitur, et in Breviario Sarum *Lugduniacus*. Ipse præfert cum edit. Gil. *Te-*

mine dum præcepisset consistere, virtute divina meruit ibi beatus Martinus mortuum suscitare. Deinde post aliquot dies infans quidam sine baptismi regeneratione defunctus est : duplici morte damnatus, præsentem amiserat lucem, et poena futuri sæculi non carebat. Tunc mater extincti, quæ jam mater non erat dum filium non habebat, provoluta ad pedes sancti Hilarii, præcedentibus lacrymis, nati sui corpus effudit, exclamans, Martinus adhuc incipiens, catechumenum mortuum revocavit : Tu, pontifex, redde, rogo, filium aut mihi aut baptismo : qui populi pater agnosceris, ut ego mater vocer, quæso obtineas. Sic illa plus lacrymis petente quam verbis, commotus est pietate vir Dei et spectante populo ad consueta arma (1) recurrens, in terram prosternitur. Mox paulatim defuncti pallor in ruborem convertitur, frigida membra revocato spiritu intepescunt, oculi apertis palpebrarum januis peregrinum lumen agnoscunt, vox adducto aere de pectoris domicilio conflata profertur, gressus suis vestigiis redivivus extenditur, in anterioris fundamenti statum tota fabrica renovatur. Quid plura ? Tamdiu jacuit sacerdos in pulvere donec pariter surgerent, senex de oratione, infans de morte. Ecce vita laudabilis, quæ de alterius corpore necem precibus effugavit, spoliavit tartarum spem habens in Christo. Mors ibi jura non tenuit, ubi Hilarius vim orationis ingressit. Sed tanta res non potest nostris verbis plus ornari, quam ipsius meritis. Nunc vero memorandum est, quod supra prætermisimus (in uno ms. præmisimus), qualiter miracula reliqua hoc subjecto miraculo cumulavit.

13. *Abræ filia et uxori mortem precibus obtinet.* — Denique cum beatissimam Abram filiam suam, ad quam de exilio destinavit epistolam, incolumem invenisset; alloquitur eam, quomodo poterat dulcedo patris et facundia oratoris. Quid dicam ? Alloquitur illam Hilarius, cujus eloquentiæ post ipsum comparare aliquem vix audemus, nisi qui fuerit Spiritu divino, ut ille, repletus : tentat ejus animum, si vellet attingere sponsum, quem patris gratia providerat (Mss. præviderat aut prævideret). Tunc libenter desideranterque, ut celeriter ei jungeretur, optabat. Quam voluntatem pius pater agnoscens, intentus orationibus non cessavit, donec sine dolore, sine contagio, se præsentem, filia de mundi ludibrio migraret ad Christum : quam propriis manibus, ut decuit, venerandæ tradidit sepulturæ. O funeris gloria, quæ melior habetur quam vita : quia quod terræ subripuit, in cælum transmisit ! Vere, ut ego considero, plus fuit, quam resuscitari,

giaco. Ex duobus prioribus mss. conficimus *Locogejaco* : adeo ut in primo exciderit littera *g*, quam antiqui voce non exprimentes, facilius etiam in scriptis omittabant. Ex altero autem supplem litteram *e*, concinente Gallico nomine *Liguge*. Non displiceret *Legugejaco*.

(1) Edit. Gil. ad *conversata arma*, quod deinde enuntiatur de defuncto ad vitam revocato, quamdam affinitatem habet cum iis quæ de moribunda sanata edisserit Venantius in vita S. Germani, ut post funerum pallorem facies in ruborem transiret.

sic mori. Certa enim salus est, non contaminari peccatis. Quanti cuperent, rebus cum vita traditis, talem transitum comparare, si mercatorem forsitan inveni-
rent? Quid distat inter vivificati infantis, et filiae mortificatae mysterium? Illum resuscitavit ad baptismum, hanc praedestinavit (1) ad regnum: nisi quod in illo adhuc spes peccandi restabat, haec immaculata finie-
rat. Quod cum vidisset mater beatæ Abræ, a pontifice postulat, ut et ipsa, si mereretur, erepta de mundi crimine, cum filia præsentaretur ad regnum. Cujus vota considerans, assidua oratione et ipsam ante se transmisit ad gloriam. Quis æstimaturus est, talem virum ita dilexisse Dominum, conjugis et filiae affectu contempto? Tamen in hoc magis illas amasse cognoscitur, cum per ipsum lumini perpetuo transferuntur.

14. *Hilarii eruditio.* — Quis vero abundantiam rigantis ingenii contendat evolvere, aut ejus verba verbis valeat exæquare? Qualiter ille indivisæ Trinitatis libros stylo tumente contexuit (2), aut scripta Davidici carminis sermone colturnato per singula reseravit? quam fuit in dissertatione providus, in tractatu profundus, per litteraturam eloquens, per virtutem mirabilis, in complexionibus multiplex, in resolutione subtilis, astutus juxta prophetam, imo prudens, juxta Domini vocem ut serpens (*Math. x, 16*), columbæ simplicis gratiam non amittens. Ipse conditi sal ingenii, fons loquendi, thesaurus scientiæ, lux doctrinæ, defensor Ecclesiæ, hostium oppugator. Cujus dicta qui legerit, non credit dicere, sed tonare (3). Hoc fuit ultra hominem sapere, tam

caute de religione censere.
15. Sed qui vult ipsum cognoscere, ejus exsilia (4) memoret, merita respiciat, volumina relegat, dicta perpendat, signa quotidiana percenseat. Qui dum superstes fuit in hoc sæculo, aut scripsit ecclesiasticæ fidei documenta, aut pugnando calcavit hæretica crimina, aut petenti tribuit miraculorum suffragia; quæ volente Domino usque in hodiernum diem ejus orationibus perseverant. Sed mea lingua non sufficit singularim de sancto Spiritu, qui per eum et operatus est et locutus, sicut illi dignum est, cuncta proferre.

16. Det mihi pius veniam, quia multa præterii, quæ vix pauca conscripsi (5). Ita beatus Hilarius de præsentis sæculi vita, Valente et Valentiano regnantibus, cum gloria migravit ad Christum, terra plorante, cælo gaudente, eodem Jesu Christo præstante qui cum

(1) In ms. Colb. *destinavit*, in Comp. *transmisit*.

(2) Vetustior e mss. Colb. *qualiter ille in divisa (sorte, in diversa) libros stylo tumente contexuit*. Compendiensi vero, *Qualiter ille libros contra Arii perfidiam promulgavit, quomodo librum Psalmorum per singula colturnato sermone reservavit (leg. reseravit), in hymnorum etiam fuerit dissertatione (ubi mendose excusum erat, in discretionem) paratus*.

(3) In exemplari Compendiensi hic subjicitur, *Obiit autem præfatus pontifex Hilarius die iduum januariorum. Reliquiæ ejus Pictavis sunt conditæ; in quo loco hætenus divina beneficia operantur, ipso præstante, qui vivit, etc.*

(4) Apud Gillotium, *auxilia memoret*.

(5) In mss. Otob., German., Colb. ac nonnullis aliis

A Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus in sæcula sæculorum. Amen.

IN LIBRUM SECUNDUM FORTUNATI (4) PROLOGUS.

DOMINO SANCTO ET MERITIS BRATISSIMO PATRI, PASCENTIO PAPÆ, ET IN CHRISTO FLORIGERA PERENNITER CHARITATE VERNANTIBUS ECCLESIAE PICTAVENSIS HABITATORIBUS FORTUNATUS.

1. *Profanis et Christianis alia atque alia scriptionis causa et merces.* — Cum veteres infidelium conditores voluminum, eloquentiæ suæ pompam cunctis ostendere, causa provocaverit opinionis inflatæ: dum inter regnum vota seu funera, id est, prospera vel adversa, confuso vocis ordine, quodam modo visi sunt (*al. nisi sunt*) cantare pariter et plorare: ut hi qui dixerunt, vel de quibus locuti sunt, saltem in libris viverent, etsi vacuis actibus inaniter defecissent. Cur ergo melioris spei sollicitatus instinctu, patiar reticere de summi confessoris viventibus meritis et victoriis, non sine, quod absit, vindictæ cœlestis incursum; cum vix debita solverem, si de beati Hilarii indeficientis lampadis splendore, infatigabili voce, die continuata cum nocto pariter decantarem? Qua vero vel irretitus incititia, vel impulsus offensa, in ea voluntate sub gravi corpore persisterem; ut cum illi decepti plurimo tractatu de resoluta umbrarum imagine nonnulla conficerent, et in pulverem redacta cadavera falsis quasi laudibus animarent, ego de sanctis permanentibus, et, quod est felicius, in regno Christi quotidie florentibus, nihil referrem: præsertim ubi diversa diversarum partium videtur esse causa mercedum: quod

diffusior est hic liber in hunc modum: *Ne ergo pagina cum styli rusticitate necnon et loquendi nimietate prolicius extensa vilescat, scribendi jam debemus construere metas; est tamen dignum, juveritque hoc unum tantum referre, quomodo hujus sancti viri anima divini luminis fulgor migravit excepta. Tantum namque lumen Ecclesiæ dum infirmando obscurari cœpisset, venerabilem virum Leonium ejusdem civitatis presbyterum quadam die secretius sibi accersiri mandavit. Ei autem idem sacerdos credulus et dilectissimus habebatur. Cumque imminentibus noctis tenebris eum exire, et si quid foris audiret, sibi renuntiari jussisset: ipse voces tumultuantis adhuc populi civitatis se audisse revertens exposuit. Persistebat itaque vigilans, justique finem expectans, animum novissimis ejus et charissimis exhortationibus reficiens. Deinde tempesta jam nocte rursus a sancto rogatur exire, quidque auditu percipere posset sibi jacenti ad lectum referre. Qui dum nullius sonitum vel mussitationem se sensisse renuntiat, mox splendor inestimabilis claritatis, quem Leonius se non potuisse ferre fatebatur, per fenestram a parte altaris ejusdem basilicæ, in qua sanissimus decubabat, infirmus ingreditur. Secundum namque Apostolum infirmatus carne, spiritu potentior erat; cujus anima, non qualiscumque, sed beatissima, corporulibus soluta vinculis egressa eo ipso, ut credimus, divini claritatis lumine suscepta, et in paradisi migrando perpetui splendoris amenitatem intravit. Ibi nunc et semper pretiosi lapidis diademate coronatus in sempiterna cœli arce felici persusus luce exsultantibus sanctis lætatur. Ita beatus pontifex Hilarius, etc.*

(1) In uno ms. Colb. additur et hic, *tunc presbyteri, postea autem Pictavensis episcopi*.

gentiles fructum laboris sui in inani tantum favore voluerunt consistere; nos autem oporteat illum in beatorum virorum intercessione plantare, quibus hic verba si solvimus, illic gaudia comparamus.

2. *Hilarii multa miracula auctori ignota.* — Idcirco reddat illi mobilis lingua præconium, a quo prius pectora hunc conceperunt affectum. Nam bonis ejus aperte credetur invideri, si quæ de illo cognovimus, silentio videantur abscondi. Merito itaque cum cæteris et me de se loqui compellit, qui etiam mutos ut loquantur absolvit. Sed quam plura superstes in corpore fecerit, vel quanta operatus sit postquam æternam in requiem plaudentibus de se Angelis ad Christum victor de mundi certamine transmigravit, etsi non potui annorum vetustate subripiante contingere; attamen vel quæ præsentis tempore miracula misericiors præbuit, cupio indigenti memoriæ non fraudare: ut quisquis hæc fideli, sicut decet, auditu perceperit, et præterita se cognoscere gaudeat, et similia fieri virtute confessoris in futurum confidat.

LIBER SECUNDUS.

DE MIRACULIS SANCTI HILARII.

3. *Probianus moribundus sanatur.* Igitur (1) Probianus cum dubio jam vitæ penderet in fine, et spem convalescendæ infantæ mors invida parentibus subripere festinaret, nec parvuli funus acerbum considerans, nec desideria ingemiscens senectutis spectans, avida quidquid invenit extra sortem cuncta concludens, sola tamen intercessione beati Hilarii restiterat moribundo salutis occasio. Quem Franco suus genitor, et Periculosa mater, quæ magis converso nomine, filii periclitabatur in nece, jam quasi defuncti præmeditantes exequias, cum ingenti luctu et fletu in confessoris tabernaculum detulerunt. Tunc sanctus Hilarius ab auctore suo secretæ artis exhibens medicinam, consuetus de dispendio funeris reddere compendia sanitatis, subito membrorum fluentem fabricam verbo operante erexit, et in statum pristinum, tanquam si nihil in ea fuisset solutum, reformavit: moxque parentum lacrymas lætitiæ mole superveniente siccavit, gemitus voto succedente præclusit: ubi jam per dolorem non erat, sed præ gaudio, quod plorarent. Quas pœnas, quæ tormenta mors ipsa tunc pertulit, quando illud, quod credebatur invadere, sic amisit? Profecto quando alterum victrix ferire non potuit, sese ipsam victa percussit. Qui tamen Probianus postea apicem promeruit obtinere (2) pontificis, et usque in hodiernum diem ad

(1) Bonhefus c. 15, et Claudius Robertus hunc aiunt esse Probianum seu Probatianum episcopum Bituricensam xxiv, qui anno Pelagii Papæ 2, Childeberti 44, Christi 555, subscripsit concilio Parisiensi n, et biennio post præfuit Parisiensi us, adeoque attigit tempora Venantii Fortunati. BELLANDUS.

(2) Otobon. ms. pontificatus Bituricensis: et mox, ad limina; ubi in aliis, ad luminaria. Similis est locus Venantii Fortunati in vita S. Germani n. 44, ubi de moribunda sanata ait: *Quæ singulis annis vitam tributum solvit pro pretio.*

luminaria sui medici singulis annis vitæ debitor tributa persolvit.

4. *Leprosi duo mundantur de pulvere sepulcri.* — Illud quoque nobis est tam singulare miraculum, pro gloria collatoris, ad memoriam populi revocandum. Nam cum a Cadurcia venissent duo homines lepræ maculis immutati, spem suam salutis in sancti Hilarii intercessione fundantes persistebant, et de pulvere, qui ab ejus sepulero abstergebatur, sua cum aqua lavantes capita, et membra reliqua perungentes, tam diu sibi talem curam fideliter impenderunt, donec infirmitatis ipsius ulcerosa varietas de corpore, quod captivaverat, captiva migraret: ut decepta suis solatiis colorem, quem invaserat, inviolatum relinqueret, et quam secum attulerat, turpitudinis speciem non teneret. Post innumerabilia itaque vulnera, membris omnibus instaurata est cutis una: vultus ille diuturna deletus sorde (*Ms. sordine*), sua cepit in ambobus repingi imagine nec agnosci qualis fuerat per infirmitatem. Per fidelissimum namque lavacrum pulveris, Pictavis purificus illis inventus est Jordaniis: et non ipsi ad fluvium, sed ipsis fluvius hic occurrit. Ex quo tam prædicabilis patuit miseratio confessoris, quod et laborem eis longinqui itineris abstulit, et salutis vota porrexit. O quam inestimabilem clauerunt documenta virtutum, ubi sepulcri immunditiæ mundaverunt maculas lepræ! Cujus hoc facere cura potuisset artificis, qui de tali pulvere ferret beneficia medicinæ? Ex quibus Castorius diaconus et Crispus (*Ms. Crispio*) subdiaconus institutus, ad ejus obsequium usque in finem suum, per quem sanati sunt, adhæserunt: et merito illius elegerunt sustinere juga Domini a quo a pœna liberi sunt effecti.

5. *Manus contracta sanatur.* Quædam puella in hanc vitam veniens, dexteram mortuam traxerat natura formante et debilem manum in speciem glomi (1) collegerant nervorum fila contracta: fluxa suo stamine digitorum tela marcebat (2). Tunc occurrens ad beatissimi Hilarii sepulturam, intercessione ejus vivacibus est officiis ordinata: paulatim mobilis vigor articulos stupentes et unguis (3) irrepsit. Post longa tempora manus illi tunc nata est, cum sensit munera confessoris. Extincta manus venit ab utero: viva rediit de sancti sepulcro. Ecce quam larga remuneratoris est pietas, ut quæ natura non genuit, hic membra suppleret.

6. *Cæco visus redditur.* — Nec illud quidem præterire convenit quod cæco felici post vota successit. Nam cum ad beati Martini limina pro recipiendo lumine intentus properaret, in sancti Hilarii præteriens templum ingressus est. Quo dum vigiliis officio solito celebrarent Clerici, mane facto, apertis oculis, ipse diem cepit aliis nuntiare, qui hoc semper egebat audire. Apud quem una semper non erat,

(1) Ita. cod. Otob.; in aliis, globi.

(2) Apud Gil. marcebant. Huc spectat illud Fortunati in vita S. Germani n. 44, *nervorum tela rextitur.*

(3) Al. urguentes; an rigentes?

tenebras illi S. Hilarius ea nocte purgavit. Qui nunquam viderat ornamenta dici, cepit illi novus sol miræ claritatis nasci. Tunc illi fabricata sunt omnia, quando eorum videre meruit facturam, et ut ita dicam, quodam modo post se illi mundus est natus, cum factus est agnitus. Cæcus ad beati Martini ecclesiam festinabat (1. accedere, iste cum in suo templo dignatus est illuminare. Quanta micat gratia donatoris qui prævenit desideria supplicantis !

7. *Chlodoveo promissa lumina ac vocis victaria præstat.* — Quid etiam dignum referam de tam regali mysterio, quod ab ipso est in regem collatum? Denique Chlodoveus rex dum contra hæreticam gentem pugnaturus, armatas acies (2) commovisset, mediâ nocte meruit de basilica beati Hilarii lumen super se veniens, adspicere, admonitus insuper ut festinanter, sed non sine venerabilis loci oratione, adversus hostes conflictaturus descenderet. Quod ille diligenter observans, et orationi occurrens, tanta prosperitate, altero pro se pugnaturus, processit ad bellum, ut intra horam diei tertiam ultra humana vota sortiretur a Domino victoriam. Ubi multitudo occisorum cadaverum colles ex se visa est erexisse (3). Ecce terribiliter formidanda prodigia, et delectabiliter amplectenda miracula. Parum illi fuit pro solatio regis, signum luminis ostendere, nisi aperte monita addidisset et vocis. Similis quædam contigit, Israelitici populi tempore, hujus causa virtutis. Nam ibi columna ignis populum præcesserat, hic figura lampadis admonet.

8. *Arianos debellat etiam mortuus.* — Vellem nosse, quod fuerit tanti ardoris secretum mysterium, tam manifeste prolatum. Sed quantum ipso inspirante videor agnoscere, non tacebo. Nam contra hæreticas acies, sicut olim in corpore, non cessavit spiritu dimicare. (4) Quanta fuit illi semper pro cultu catholice religionis aviditas; cum in requie posito, adhuc sollicitudinis non desit ubertas? Nam qui tunc in synodo ad confundendum hostem verba fidelia protulit, hic in campo arma traxit victoriæ.

9. *Mulieri manus arida redditur sana.* — Mulier in vico Tonaciaco, dum aquam ad opus suum deportaret die Dominico (non est meum nosse quo præventa peccato), manus ejus adtracta est, venarum arefacto discursu. Tunc revelatione commonita est, ut ad

(1) Nostri mss. ad fratrem ejus beatum Martinum festinabat.

(2) Sic mss. At editi, armatas haberet acies. De hoc miraculo legendus Gregorius Turon. lib. II, c. 43, ubi tradit Chlodoveum quinto ante mortem anno, adeoque Christi 507, cum Alarico Gothorum rege in campo Vocladiensi decimo ab urbe Pictavorum miliario dimicasse, ac fuso exercitu regem ipsum suapte manu peremisse.

(3) Edit. Gil. tanta jacuit in loco ut collis ipse ob id visus sit se erexisse in altum: interpolationem sapit. Boll. et ms. Colb. Colles ex se visa sit montium erexisse. Expeditior visa est lectio Gemeticensis.

(4) Boll. ut et mss. Ottob. ac Colb. hic adjiciunt: Ita credebat sibi contra Alaricum Arianum iterum belandi redire constantiam. Gemet. Credebat tum contra Hilarium, Arianum iterum rediisse Constantiam.

A sancti limina, si vellet salva fieri, proponeret. Quo illa fidens nuntio, tanquam cum ipso sanitatis suæ praviatore, læta percurrit. Et dum in ecclesia psalleretur, similiter in absolutione, die Dominico, quo præcesserat pœna, secuta sunt gaudia. Ecce consuetudinem patroni singularis amabilem, qui ut inveniat quod præstet, et causas exquirat. O beatum Hilarium omnium corde, ore, voce cantandum: cujus tam larga benignitas est, ut non solum se alicui non abscondat, sed ultro ingerat! Veniamus ad alios venerandi fructus miraculi.

10. *In una puella plura eduntur miracula.* — Quædam paralytica, annis adulta puella non merito, sine vitæ vivebat officii. Cui intra funus extincti corporis tantum superstes anima palpitabat, et in toto cadavere lumina quasi sola vivebant, ac velut mortua in se membra vigilantes oculi custodiebant. Non lingua torpens intra palati cameram, volubilis (Ottob. ms. vocabulis) excurrerat, nec imo ducta de pectore vox collata poterat verba disponere: non manus, cum soluta languesceret natura, debita servitila dissolvebat, neque pes instabilis membrorum structuram sustentabat (1): adhuc insuper totius corporis infabricata massa torpebat. Quæ in festivitate B. Hilarii intra basilicam posita, cum ingenti favore spectantibus omnibus est erecta. In unius ergo debilis corpore miracula plura Sanctus complevit. Attenuata genuum vestigia roboravit, linguam rigentem flexibilitati et facilitati vocis aptavit, ad usum lanificii debiles quondam palmas armavit, lineamenta viscerum gratia pii muneris animavit. Aliquando vetus infans in verba prorupit; et quod est conspicuum, voce prima, lactis alimenta quæsivit. Ergo ut tales cibos ante omnia posceret, quid aliud datur intelligi, nisi quando sanata est, tunc prius credidisse se nasci?

11. *Cera ad Hilarii sepulcrum oblata.* — Nec illud tam fidele mysterium oblivione noxia subtrahatur. Itaque cum duo negotiatores ad beati basilicam occurrissent, habentes formam ceræ quasi socialiter in commune; quidam ex his alloquitur alterum, ut eam etsi tam parvam rem, tamen tanto confessori vel libenter offerrent. Sed in cassum sua verba in animo socii nolentis expendit. Ipse tamen cum eodem collega suo in oratione prosternitur, ceramque illam oculis ante tremendi sepulcri cancellos exponit.

D Moxque ad omnem æqualitatem ceræ ipsius species se divisit, et pars illius fidelis oblatoris accepta, pars altera, videntibus plurimis,volvendo usque ad alios cancellos, nutu divino cum omni contumelia est repulsa: quasi nollet Sanctus invadere, quod alter illi devotus non obtulit: et quoniam semper abhorruiat quod ex fide non venit, tam certus in judicio, quam misericors est in voto. O quam incorruptibilis arbiter claret! Castior (al. cautior) est iste in examinatione judicii, quam in electione florum illa, quæ ceram casta producit. Tunc itaque ille qui offerre noluit, admisi criminis se teste confusus, et immensi pudor-

(1) Vulgati, membrorum ruinas sustinebat; corriguntur ex mss. Ottob. et Colb.

ris reatu percussus est : vidensque sibi a radice suæ conscientiæ tantæ turpitudinis opprobria pullulasse , et in faciem suam occultæ cognitionis facinora revelata adspexit , consideravit , ingemuit et flevit : ut saltem lacrymarum fonte rigante dilueret , quod corde delinquente fœdavit . Qui postea majora obtulit exactus , ceræ judicio castigante .

12. *Cereus nocte accendi solitus.* — Item cum juxta consuetudinem quadam nocte cereus ibi illuminatus fuisset , casu super sepulcrum ejus , qui intercessione sua (1) mortuos vivificat , ardens corruiet : ita ut super mafortem , quo cecidit , sine læsione aliqua perarderet . Nam in quantum fuit cerei longitudo , cera jacens inventa est papyro consumpto : tanquam si confinium cera ipsa fecisset inter ignem et pallium , ut ab ipsa inveniretur defendi , per quam potuisset exuri . Attendite beneficium . Ut obediretur confessoris præcepto , quam semper scit subdere (2) , hic ceram ignis expavit , et quam in ardendi auxilium sumpse-

(1) Abest, mortuos a mss.

(2) Apud Boll. hic additur, et consumere. At apud Gil. ut obediret præcepto. Quam semper scit subinde consumere, hic ceram, etc.

rat , ipsa ei visa est repugnare . Sed inter hæc illud admonet potius ut dicatur , in virtute confessoris , quas deducit cera flammam extinxisse , et converso ordine illud a quo vorari potuit , præfocasse . Diversæ species suam visæ sunt naturam mutasse : et ne quid incendia læderent , pallium pro marmore , cera fuit pro flumine . Sed quantum est apud illum cerei lumen extinguere , qui cæcorum lumen accendit ? Aut cum ad alterius cadaveris sepulturam oculorum ignem redintegrat , quam facile credimus de sepulcro proprio ut flammam expellat ?

15. Vellem adhuc insatiatus sacratissimi viri miracula quasi peculiariter decantare ; sed vereor ne unde meam cupio devotionem ostendere , auditoris animum fastidio nascente videar obturare . Da mihi , pie , veniam de textus hujus parvitate , da casui culpam ; ne dum hominis cupio vitare fastidia , videar incurrere confessoris offensam , de quo exigua dicerem , si libros implerem . Sed præsumo plurima de te minus dicere , ut de te legere populum brevitatis plus invitet : auxiliante Domino Deo nostro nunc et semper , Amen .

DE TRANSLATIONE SANCTI HILARII,

PETRI DAMIANI SERMO.

1. Gaudeamus et exultemus , dilectissimi , dum ad recolenda beati Hilarii sublimia merita solemniter convenimus . Ipsa quippe nos insignis vocabuli dignitas provocat , ut mens nostra spiritali lætitia affecta , plausibiliter hilarescat . Nihilominus et hoc dignum est , ut dum beati viri translationem colimus , ipsi quoque mentes nostras a terrenis desideriis ad cœlestia transferamus : ut dum glebam corporis ejus , tenuemque pulvisculum tanto præferri apud homines honore conspicimus , quantum gloriæ pondus in cœlestibus possideat , ubi verus et incomparabilis honor est , mens nostra perpendat . Sed libet jam translationis hujus historiam succincte transcurrere , ut nulli deinceps de præclara solemnitate hujus origine prorsus expediat dubitare .

2. Porro autem dum confessor Christi Fridelinus beati Hilarii monasterium , quod in Pictavensi suburbio situm est , laudabiliter regeret , ibique sanctæ conversationis insignibus disciplinis , et præclara morum honestate polleret ; beatus Hilarius illi per visionem manifestus apparuit , at inter alia nonnulla hoc illi quadam vivacis imperii auctoritate mandavit , ut videlicet ipse simul et Pictavensis episcopus ad regem Francorum , qui tunc rerum moderabatur habens , incunctanter accederent , et sumptus impendia , quibus ampliari et augustius fieri monasterium posset , fiducialiter postularent . Quibus verbis insuper addidit , ut instaurato noviter monasterio , locum sibi sanctus Abbas congruum provideret , in quo corpus ejus , facta translatione , reconderent . Quos nimirum

felicis oraculi legatione perfunctos rex clementer ac benigne suscepit , eisque magnifica regiæ liberalitatis munera contulit . A fundamentis ergo monasterium per latomos ac cæmentarios denuo construentes , et pollucibiliter instaurantes , ministri Domini tam diu cœptis indefessi laboribus institerunt , donec non modo surgentis structuræ machinam ad consummationem usque perducerent , sed etiam utrimque parietes , hoc est , intus et extrinsecus radiantis Musivi decore vestirent . In quo videlicet opere , ubi regii muneris summa defecit , episcopus ex ecclesiasticis facultatibus supplere quod deerat non cessavit . Tandem itaque monasterio non modo consummate fabricæ structura perfecto , verum etiam sacerdotalis officii benedictionibus dedicato , mox demoliti sunt tumulum , in quo sanctum fuerat corpus humatum .

3. Constituto igitur die , in quo sancta membra transferrent , præcedente nocte , dum episcopus simul et abbas in vigiliis et orationibus pernoctarent , repente conspiciunt , quod beati Angeli de tumulo , qui jam terebratus fuerat , sanctum corpus educunt , et in locum , qui sibi præparatus fuerat propriis manibus inferunt . Illis itaque peractis , beatus Hilarius sanctum Fridelinum per visionem admonuit , ut Scotigenam quemdam sibi cognatione propinquum , in cœnobii regimine substitueret , ipse vero ad Gallinariam insulam in honorem ejusdem beati Hilarii ædificaturus ecclesiam properaret . Qui beati sacerdotis imperio mox humiliter paruit , et non solum illud , quod jussum fuerat , sed et alia quatuor monasteria